

Universiteit
Leiden

The Netherlands

Kinderen, ouders en primaire gehechtheid

Juffer, F.

Citation

Juffer, F. (1993). Kinderen, ouders en primaire gehechtheid. *Gezin, Tijdschrift Voor Primaire Leefvormen*, 5, 226-240. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/11588>

Version: Not Applicable (or Unknown)
License: [Leiden University Non-exclusive license](#)
Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/11588>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Kinderen, ouders en primaire gehechtheid

Femmie Juffer

Vakgroep Algemene Pedagogiek, RU Leiden

Abstract

The relevance and consequences of the first attachment relationship between parent and child are discussed from the framework of attachment theory. The way a child experiences a primary attachment relationship in infancy influences the quality of the relationships this child forms with peers and adults later on. Very often the mother is the primary attachment figure. However, substitute parent figures or an attachment network – mother, father and babysitter, for example – can be a secure base for the child as well. The amount of sensitive responsiveness of the parent seems to be important for a good, secure, primary attachment relationship between parent and child. Sensitive responsiveness is the ability to react adequately to the signals of the child. Whether a caretaker reacts in a sensitive and responsive way is partly dependent on his own childhood experiences. In his childhood the caretaker formed expectations about relationships. These expectations play a role in the formation of an attachment relationship with the child. It is hypothesized that an intergenerational transmission of (in-)secure attachment relationships takes place that way. For the sake of families with attachment problems it is important to discover the transmission mechanism of this transmission of attachment. From empirical studies the conclusion can be drawn that the caretaker rather than the child influences the first attachment relationship.

1. Inleiding

Kinderen onderhouden vanaf hun vroege jeugd betekenisvolle banden met volwassenen: met hun moeder en vader, met de oppas, de crècheleid(st)er en de leerkracht. De gehechtheidstheorie biedt een kader om het ontstaan en de ontwikkeling van deze gehechtheidsrelaties te begrijpen. Hierbij worden veilige en onveilige gehechtheidsrelaties onderscheiden. Vanuit de gehechtheidstheorie wordt een groot belang toegekend aan de eerste gehechtheidsrelatie tussen de ouder of ouderfiguur en een kind. Deze primaire relatie vormt als het ware het model voor de relaties die een kind daarna in de loop van zijn ontwikkeling aangaat, met leeftijdgenoten en volwassenen. Besproken wordt met wie een kind in zijn eerste levensjaren een primaire gehechtheidsrelatie kan aangaan. Komt hiervoor uitsluitend de biologische moederfiguur in aanmerking of kan er ook een gehechtheidsrelatie ontstaan tussen het kind en andere personen? Een vraag die tegenwoordig regelmatig gesteld wordt in het kader van de toenemende vraag naar kinderopvang.

De gehechtheidsrelatie kan in verband worden gebracht met de opvoedingsstijl die de ouder hanteert, waarbij het begrip sensitieve responsiviteit van de opvoeder een rol lijkt te spelen. De (on-)veilige basis die een opvoeder zijn kind biedt, blijkt ook te maken te hebben met de gehechtheidservaringen van die ouder uit de eigen jeugd. Evenals bij jonge kinderen kunnen er gehechtheidspatronen bij volwassenen worden onderscheiden. Er blijkt op individueel niveau vaak een opvallende overeenkomst te zijn tussen het gehechtheidspatroon van een opvoeder en het gehechtheidspatroon van zijn kind. Deze overeenkomst wijst op het bestaan van een intergenerationele overdracht van (on-)veilige gehechtheidsrelaties. Dit zou betekenen dat de relatie-ervaringen uit iemands jeugd niet alleen een onmiddellijk belang hebben, maar langdurig een rol blijven spelen bij het aangaan van latere relaties met leeftijdgenoten, een partner en eventuele kinderen.

Primaire gehechtheidsrelaties kunnen vanuit breder maatschappelijk perspectief worden gezien. Een maatschappelijk relevante vraag is of kansarme gezinnen hun kinderen niet alleen in intellectueel opzicht te weinig stimuleren, maar ook in affectief opzicht. Komen er bij gezinnen uit een laag sociaal-economisch milieu relatief vaak onveilige gehechtheidsrelaties voor? Daarnaast is het van belang te weten of maatschappelijke problemen zoals verwaarlozing en mishandeling hun weerslag hebben op de primaire gehechtheidsrelatie in een gezin. Met het oog op mogelijke preventie bij probleemgezinnen is het verder relevant te weten hoe belangrijk de inbreng van de opvoeder in de ouder-kind relatie is. De hypothese dat de inbreng van de opvoeder in de gehechtheidsrelatie relatief belangrijker is dan die van het kind, zal hierbij worden besproken.

2. Theoretische achtergrond

De psychiater John Bowlby wordt beschouwd als de grondlegger van de gehechtheidstheorie. Zijn ideeën over de ontwikkeling van de eerste gehechtheidsrelatie tussen opvoeder en kind en de gevolgen van tijdelijk of permanent verlies van de gehechtheidsfiguur zijn weergegeven in de trilogie 'Attachment', 'Separation' en 'Loss' (Bowlby 1969; 1973; 1980). Hoewel Bowlby begrippen uit de psychoanalyse, de ethologie en de systeemtheorie hanteert, kan de gehechtheidstheorie worden beschouwd als een afzonderlijke theoretische stroming.

In de gehechtheidstheorie wordt onderscheid gemaakt tussen gehechtheid als relatie, het gehechtheidsgedragssysteem, en gehechtheidsgedrag. *Gehechtheid als relatie* wordt gezien als de verbondenheid of band tussen de opvoeder en het kind. Een goede gehechtheidsrelatie heeft als kenmerk dat het geborgenheid en troost verschaft en een veilige basis biedt voor het ondernemen van activiteiten.

Het *gehechtheidsgedragssysteem* is een zelf-regulerend systeem van het kind dat zijn gevoel van veiligheid bewaakt. Dit systeem moet ervoor zorgen dat een bepaalde fysieke afstand tussen de opvoeder en het kind niet wordt overschreden. Het bestaan van een dergelijk systeem wordt als volgt toegelicht. Een

mensenkind kent, vergeleken met andere levende wezens, een relatief lange periode van hulpeloosheid, waardoor hij volledig is aangewezen op de bescherming en verzorging door volwassenen. De menselijke soort is uitgerust met gedragsystemen die in de loop der evolutie hebben bijgedragen aan het overleven van de mens. Onder deze gedragsystemen valt het gehechtheidsgedragssysteem. Dit gedragsysteem zorgt ervoor dat het kind in potentieel gevaarlijke situaties signalen uitzendt die zó appelleren aan een volwassene dat deze naar het kind toegaat. De nabijheid van de volwassene biedt het kind de kans op verzorging en bescherming. Het gehechtheidsgedragssysteem bij het kind veronderstelt tevens het bestaan van een complementair gedragsysteem bij de volwassene, namelijk verzorgend gedrag.

Wanneer het kind zich onvoldoende veilig en op zijn gemak voelt, heeft het middelen ter beschikking om zich te verzekeren van de nabijheid en beschikbaarheid van een volwassene: de *gehechtheidsgedragingen*. Tot gehechtheidsgedrag behoren bijvoorbeeld huilen, roepen, glimlachen, kruipen en lopen. Het voorspelbare resultaat van dit gehechtheidsgedrag is dat de nabijheid met de primaire opvoeder wordt bevorderd of hersteld. Met de primaire opvoeder wordt meestal de biologische moeder bedoeld. Het kan echter ook iemand anders zijn die deze rol op zich neemt, bijvoorbeeld de vader, een adoptieouder of een oppas.

Het gehechtheidsgedragssysteem en ook de gehechtheidsgedragingen zijn al vanaf de geboorte werkzaam. Wat zich dan nog wel moet ontwikkelen is de gehechtheid als relatie: het opbouwen van een emotionele band met specifieke personen. Deze ontwikkeling verloopt volgens de gehechtheidstheorie in fasen. Tegen het eind van het eerste levensjaar kunnen we spreken van gehechtheid in de zin van een eerste, specifieke, duurzame en affectieve band. De kwaliteit van deze eerste gehechtheidsrelatie kan verschillen, hierbij worden veilige en onveilige gehechtheidsrelaties onderscheiden.

3. Gehechtheid in de eerste levensjaren

Kinderen die een veilige gehechtheidsrelatie met hun opvoeder hebben opgebouwd, blijken vanaf de leeftijd van ongeveer één jaar te verschillen van kinderen met een onveilige gehechtheidsrelatie. Dit heeft te maken met de verwachtingen die het kind omtrent zijn ouder heeft opgebouwd. Een kind dat zijn moeder in de loop van het eerste levensjaar is gaan ervaren als een toegankelijke en veiligheid biedende persoon, weet dat het bij haar terecht kan en dat zij zijn behoeften zal bevredigen. Kinderen die dergelijke positieve verwachtingen hebben, worden *veilig gehecht* genoemd. Het kind heeft ervaren dat de ouder ingaat op zijn gehechtheidsgedrag en in staat is om zijn gevoel van veiligheid te herstellen. Het kind vertrouwt er op dat de ouder dit zal blijven doen en ervaart de opvoeder zo als een veilige basis waarop het kan terugvallen in geval van nood. Na een stressvolle ervaring of bij spanning zoekt een veilig gehecht kind nabijheid of contact met de opvoeder. Nadat het kind door dit contact is gerustgesteld, gaat het de omgeving verkennen en onderzoeken (exploratiedrag) met de opvoeder als veilige basis op de achtergrond.

Een kind dat geen positieve verwachtingen heeft kunnen opbouwen omdat het onverschillig of zelfs afwijzend is behandeld door de opvoeder, wordt *onveilig gehecht* genoemd. Het kind heeft ondervonden dat de ouder niet of negatief reageerde wanneer het contact zocht. Het kan ook de ervaring hebben opgedaan dat de opvoeder zijn gevoel van veiligheid niet voldoende herstelde. Wanneer nu bij spanningen het gehechtheidsgedragssysteem geactiveerd wordt, komt het kind in een 'approach-avoidance' conflict: het wil naar de ouder toegaan (gehechtheidsgedrag) maar tegelijkertijd roept toenadering negatieve gevoelens op. De enige oplossing is dat het kind zijn aandacht niet langer op de opvoeder richt en zich van haar afwendt. Het kind zal niet naar de opvoeder toegaan, maar vaak juist contact uit de weg gaan om afwijzing te voorkomen. Dit vermijdende gedrag is voor het kind de enige manier om de relatie met de opvoeder verder zo goed mogelijk in stand te houden. Kinderen met een dergelijk verwachtingspatroon worden *vermijdend onveilig gehecht* genoemd.

Er zijn ook onveilig gehechte kinderen bij wie het gehechtheidsgedragssysteem zeer snel geactiveerd raakt. Deze kinderen hebben in de loop van de tijd ervaren dat de reacties van hun opvoeder onvoorspelbaar of inadequaat zijn. Omdat het kind zich niet zeker voelt van de beschikbaarheid van de ouder, wordt bij spanningen zijn gehechtheidsgedragssysteem zeer snel en intens geactiveerd. En omdat het kind niet altijd of niet voldoende veiligheid of troost krijgt, is zijn gehechtheidsgedrag vermengd met boosheid. Het kind zal bij het ervaren van (milde) spanning in hevige mate contact zoeken maar tegelijkertijd boos gedrag vertonen, zoals de ouder wegduwen. Deze vorm van onveilige gehechtheid wordt een *ambivalent onveilige gehechtheidsrelatie* genoemd, naar het ambivalente karakter van dit gedragspatroon: zowel sterk toenadering zoeken als sterk deze toenadering weerstaan.

3.1 Consequenties voor de daarop volgende kinderjaren

Vanuit de gehechtheidstheorie wordt verondersteld dat het hebben van een veilige gehechtheidsrelatie in de vroege kinderjaren een gunstige prognose biedt voor de latere ontwikkeling van het kind. Voor een deel is dit ook empirisch aangetoond, hoewel de sterkte van de samenhang mogelijk minder sterk is dan wel wordt aangenomen (Lamb, 1987). Onderzoek wijst er op dat kinderen die veilig gehecht waren in hun tweede levensjaar opgroeien tot sociaal competente kleuters (o.a. Suess, Grossmann & Sroufe, 1992). Er lijkt bij een stabiele leefsituatie ook sprake te zijn van continuïteit in de gehechtheidsrelatie tussen het tweede en zesde levensjaar. Main, Kaplan en Cassidy (1985) rapporteren een correlatie van .76 tussen de gehechtheidsrelatie met moeder op eenjarige leeftijd en de relatie op zesjarige leeftijd. Follow-up onderzoek moet nog uitwijzen in hoeverre een veilige gehechtheidsrelatie in de vroege kinderjaren de sociale competentie in de schooljaren en adolescentie voorspelt. Vanuit de gehechtheidstheorie wordt verondersteld dat een eerste veilige gehechtheidsrelatie als het ware een model biedt waarop bij het aangaan van latere relaties wordt voortgebouwd. Kinderen die een eerste veilige band met hun opvoeder hadden, zouden beter in staat zijn in hun kinderjaren en erna goede relaties op te bouwen met leeftijdgenoten en volwassenen.

3.2 Patronen van gehechtheid

Mary Ainsworth maakte het mogelijk de kwaliteit van de gehechtheidsrelatie tussen opvoeder en kind in de eerste kinderjaren in kaart te brengen door middel van een observatieprocedure: de Vreemde Situatie (Ainsworth, Blehar, Waters & Wall, 1978). Deze procedure bestaat uit acht episodes, met voor het kind wisselende situaties. Daarbij is uitgegaan van veranderingen die in toenemende mate een milde spanning teweeg brengen bij het kind: de introductie van een vreemde persoon in een onbekende ruimte waar moeder en kind eerst alleen zijn, het vertrek van de opvoeder terwijl deze onbekende persoon bij het kind blijft en het vertrek van de opvoeder terwijl het kind alleen is. Na de kortdurende scheidingen laten kinderen verschillende gedragingen zien die volgens het classificatiesysteem van Ainsworth ondergebracht kunnen worden in de typeringen A, B of C.

Het kind dat een onveilig vermijdende gehechtheidsrelatie (type A) heeft, negeert of vermijdt de opvoeder bij zijn terugkomst door weg te draaien, weg te kijken of uit zijn buurt te gaan. Het kind dat een veilige gehechtheidsrelatie (type B) heeft, zoekt nabijheid en contact met de moeder bij haar terugkomst en vertoont niet de neiging haar te vermijden of zich tegen te verzetten tegen contact. Het kind dat een onveilig ambivalente gehechtheidsrelatie (type C) heeft, toont weerstand tegen contact en interactie wanneer de ouder terugkomt. Tegelijkertijd zoekt het kind sterk de nabijheid van de ouder.

De observatieprocedure van Ainsworth is inmiddels vaak gehanteerd in empirisch onderzoek. In een internationale meta-analyse (N=1990 opvoeder-kind paren) zijn onderzoeken opgenomen waarin de Vreemde Situatie bij kinderen tussen de 12 en 24 maanden werd afgenomen (Van IJzendoorn & Kroonenberg, 1988). Hieruit blijkt dat 65 procent van de kinderen veilig gehecht (B) is, 21 procent onveilig vermijdend (A) en 14 procent onveilig ambivalent gehecht (C) is.

Omdat een aantal kinderen niet ondergebracht kon worden in de A-B-C typering, is een vierde gehechtheidsclassificatie voorgesteld: de D-categorie (Main & Solomon, 1990). Hierbij gaat het om een onveilige gehechtheidsrelatie. Bij dit type gehechtheidsrelatie is het gedesorïenteerde, gedesorganiseerde gedrag van het kind kenmerkend: bijvoorbeeld verward of verdoofd gedrag, verstarringen of het vertonen van tegenstrijdige gedragspatronen. Opvallend is dat de gedragingen van deze kinderen onderling weinig overeenkomsten vertonen. Het enige consistente element lijkt juist het ontbreken van een bepaalde gehechtheidsstrategie te zijn. In normale populaties heeft 15 procent van de kinderen een type D-relatie met zijn ouder. Deze classificatie komt relatief vaak voor bij gezinnen met een achtergrond van mishandeling of traumatisering.

3.3 Gehechtheidsfiguren

Bowlby veronderstelde dat de kwaliteit van de eerste gehechtheidsrelatie met de primaire opvoeder het vermogen om later nieuwe relaties aan te gaan aanzienlijk beïnvloedt. Een kind draagt de ervaring opgedaan in de eerste gehechtheidsrelatie met zich mee en deze ervaring zou de kleur en kwaliteit van latere relaties – met leeftijdgenoten, partner en eventuele kinderen – voor een groot

deel bepalen. In deze visie wordt er aan het tot stand komen van een goede affectieve band met de moeder in de eerste kinderjaren veel gewicht toegekend. Bowlby doelt hierbij op de biologische moederfiguur, alhoewel een vervangende moeder deze rol ook op zich kan nemen. Voor een vervangende moederfiguur zijn er volgens Bowlby echter wel belemmeringen, onder andere het gemis van hormonale prikkels. Onderzoek bij adoptiegezinnen heeft echter laten zien dat er even vaak een veilige gehechtheidsrelatie kan ontstaan tussen een vervangende moederfiguur, de adoptiemoeder, en haar kind als bij een biologisch verbonden moeder-kind dyade. In dit adoptie-onderzoek (Juffer, 1993) was er bij 70 procent van de gezinnen sprake van een veilige gehechtheidsrelatie, een vergelijkbaar percentage als de 65 procent gevonden in groepen biologisch verbonden gezinnen (zie par. 3.2).

Alhoewel Bowlby (1988) volgens eigen zeggen nooit een 24-uurs aanwezigheidsplicht voor de moeder heeft willen propageren, zijn Bowlby's opvattingen in het verleden wel in deze zin geïnterpreteerd. Dit had te maken met de nadruk die Bowlby legde op de negatieve gevolgen van scheidingen tussen moeder en kind in de eerste levensjaren (Bowlby, 1973). Kritiek op zijn visie kwam er uit diverse hoeken: onder andere vanuit de vrouwenbeweging die vond dat met dit standpunt de vrouw opnieuw aan huis werd gekluisterd (Eyer, 1992). Kritiek werd ook geuit door voorstanders van verbreding van het opvoedingsmilieu (Van Ijzendoorn, Tavecchio, Goossens & Vergeer, 1982). Tegenwoordig wordt aangenomen dat een kind gehechtheidsrelaties met meer opvoeders internaliseert. Hierbij wordt de term 'gehechtheidsnetwerk' wel gebruikt. Wanneer het kind kan beschikken over meer gehechtheidsfiguren binnen een gehechtheidsnetwerk heeft dit als gevolg dat de afwezigheid van de moeder, bijvoorbeeld omdat zij buitenshuis werkt, wordt gecompenseerd. Het kind kan in zo'n geval terugvallen op een andere gehechtheidsfiguur, zoals de vader of een professionele verzorger.

Uit recent onderzoek kan worden opgemaakt dat de inbreng van de moeder bij de gehechtheidsontwikkeling van het kind groter is dan de inbreng van de vader (Suess, Grossmann & Sroufe, 1992). Waarschijnlijk hangt dit samen met het feit dat de vader meestal minder tijd met zijn kind doorbrengt. De combinatie van zowel de moeder-kind relatie als de vader-kind relatie heeft echter waarschijnlijk meer voorspellende waarde. Onderzoek laat daarnaast zien dat kinderen beter af zijn wanneer een onveilige moeder-kind relatie gecompenseerd wordt door een veilige band met de vader of de professionele verzorger vergeleken met kinderen met uitsluitend een onveilige moeder-kind relatie (Van Ijzendoorn, Sagi & Lambermon, 1992).

Bestudering van de gehechtheidsrelaties bij Israëliëse kibboetskinderen bracht een opvallend verschil aan het licht tussen twee opvoedingsarrangementen: de kibboets met of zonder collectief overnachten. In de vorm van kinderopvang mét collectief slapen, worden de kibboetskinderen overdag en 's nachts buiten het gezin verzorgd, afgezien van enkele uren 's middags die zij thuis doorbrengen. 's Nachts staan de kinderen onder toezicht van nachtwaaksters die via een intercomsysteem verantwoordelijk zijn voor een groot aantal kinderen. In de vorm van kinderopvang zonder collectief slapen worden de kinderen

overdag in groepsverband door de professionele verzorgster (metapelet) opgevangen terwijl zij wel bij hun ouders slapen. Deze situatie is vergelijkbaar met die van Nederlandse kinderen die overdag een kinderdagverblijf bezoeken. Kinderopvang met collectief overnachten bleek vaker gepaard te gaan met een onveilig ambivalente gehechtheidsrelatie tussen moeder en kind vergeleken met een arrangement waarbij thuis werd overnacht (Schuengel & Van IJzendoorn, 1993). Bij het collectief overnachten kan het kind niet terugvallen op een vertrouwde gehechtheidsfiguur. Het lijkt er op dat de responsiviteit en toegankelijkheid van de gehechtheidsfiguur tijdens de nacht van groot belang zijn voor het ontwikkelen van een goede band tussen ouder en kind.

4. Gehechtheid en opvoedingsstijl

Volgens de gehechtheidstheorie reflecteert een veilige band met de opvoeder de verwachtingen die het kind ten opzichte van haar heeft opgebouwd tijdens het eerste levensjaar. Wat zijn nu de kenmerkende kwaliteiten van ouderlijk gedrag die verantwoordelijk zijn voor het ontstaan van een veilige gehechtheid? Met andere woorden: wat zijn de determinanten van een veilige gehechtheidsrelatie? Bowlby (1982) noemt drie determinanten:

- frequent onderhouden fysiek contact tussen ouder en kind waarbij de vaardigheid om de baby te troosten als hij van streek is, van belang is. Dit element zou vooral in de eerste zes levensmaanden van het kind relevant zijn.
- de sensitieve responsiviteit of gevoeligheid van de opvoeder voor de signalen van het kind, en vooral de vaardigheid om zijn acties te laten plaatsvinden in harmonie met het ritme van het kind.
- een omgeving die door de moeder zo is georganiseerd, dat het kind de gevolgen van zijn eigen activiteiten kan ondervinden. Als bijkomend aspect, naast de drie genoemde punten, noemen Bowlby en Ainsworth het wederzijdse plezier dat moeder en kind beleven aan hun samenzijn. Het is echter de vraag of dit als determinant van een veilige gehechtheid kan gelden, of dat dit een bijkomend effect is van een goede onderlinge band.

Onderzoeken die verricht zijn vanuit de traditie van de gehechtheidstheorie benadrukken vooral het belang van de sensitieve responsiviteit van de opvoeder voor het ontstaan van een veilige gehechtheidsrelatie in de eerste kinderjaren.

4.1 Sensitieve responsiviteit

Sensitieve responsiviteit wordt in de gehechtheidstheorie als volgt omschreven: een sensitief-responsieve ouder is alert in het opvangen van signalen van haar kind; zij interpreteert deze signalen correct en reageert prompt en passend (Ainsworth et al., 1978; Riksen-Walraven, 1983). Het 'passend' reageren kan overigens ook inhouden dat de opvoeder niet reageert.

De rol van sensitieve responsiviteit als determinant van een goede ouder-kindrelatie is niet onomstreden (voor een overzicht, zie Goldsmith & Alansky, 1987). Enerzijds zijn er in diverse onderzoeken verbanden gevonden tussen de

mate van sensitieve responsiviteit van de opvoeder en de mate van veiligheid bij het kind, gemeten met de Vreemde Situatie van Ainsworth. Aan de andere kant worden soms geen of zwakke verbanden (correlaties rond de .25) gevonden tussen sensitieve responsiviteit en gehechtheid.

Voor een deel zijn de wisselende resultaten mogelijk te wijten aan het ontbreken van goede operationalisaties van het begrip 'sensitieve responsiviteit'. Zo zijn korte observatieperioden van enkele minuten of bepaalde observatiesituaties zoals een vrij-spelsituatie op het onderzoeksinstituut misschien minder geschikt om een goed beeld te krijgen van de sensitieve responsiviteit van een opvoeder. Langdurige observaties in de natuurlijke thuissituatie waarbij ouder en kind tijdens hun gewone doen en laten worden gevolgd (zoals bij Ainsworth et al., 1978), bieden waarschijnlijk betere aanknopingspunten om de sensitieve responsiviteit goed te beoordelen.

Hoewel er zoals gezegd meestal geen sterke verbanden worden aangetoond tussen de sensitieve responsiviteit van de opvoeder en de kwaliteit van de gehechtheid, is het opvallend dat de uitkomsten van enkele interventiestudies wel op een causale relatie tussen beide begrippen wijzen. Om dit toe te lichten worden enkele relevante interventiestudies besproken.

4.2 Interventiestudies naar gehechtheid

In het kader van de gehechtheidstheorie zijn in het verleden diverse interventiestudies uitgevoerd. Een interventiestudie naar gehechtheid kan ten eerste als doel hebben te interveniëren in een al bestaande onveilige gehechtheidsrelatie tussen ouder en kind. De onderzoeken die er zijn op dit gebied melden een wisselend succes (o.a. Lieberman, Weston & Pawl, 1991). Daarnaast kunnen interventieprogramma's als doelstelling hebben het voorkomen van een onveilige gehechtheidsrelatie tussen opvoeder en kind. In dit geval wordt er een preventief interventieprogramma of vorm van opvoedingsondersteuning aan de opvoeder gegeven tijdens het eerste levensjaar van het kind (o.a. Erickson, Korfmacher & Egeland, 1992; Lambermon & Van IJzendoorn, 1989). Enkele programma's bleken succesvol te zijn: de kinderen van moeders die een interventieprogramma kregen, waren significant vaker veilig gehecht aan hun moeder dan kinderen van moeders uit de controlegroep. De programma's die een positief effect op de kwaliteit van de gehechtheidsrelatie verkregen, bewerkstelligden dit door of een verhoging van de sensitieve responsiviteit van de opvoeder (Van den Boom, 1988; Juffer, 1993) of een toename van het fysieke contact tussen opvoeder en kind (Anisfeld, Casper, Nozyce & Cunningham, 1990). Hierboven is al aangegeven dat deze factoren door Bowlby worden genoemd als determinanten van een veilige gehechtheidsrelatie. De uitkomst dat het beïnvloeden van de opvoedingsstijl een gunstig effect kan hebben op de ouder-kind relatie, is van groot belang voor de praktijk. Hoe dit gegeven geïmplementeerd kan worden in preventieve projecten voor risicogroepen, is echter nog onvoldoende uitgewerkt.

5. Intergenerationele overdracht van gehechtheid

Waarom slagen sommige ouders er in een veilige basis te bieden aan hun kind en andere ouders niet? De gehechtheidstheorie geeft aan dat het opvoedingsgedrag van de ouder gereguleerd wordt door een set (on-)bewuste regels, het zogenaamde interne werkmodel van gehechtheid (Main et al., 1985; voor een overzicht, zie Van IJzendoorn & Bakermans-Kranenburg, 1994). Dit interne werkmodel bepaalt mede of de opvoeder de signalen van zijn kind waarneemt, juist interpreteert en er adequaat op in gaat, met andere woorden zijn sensitieve responsiviteit. Het interne werkmodel van de opvoeder moet gezien worden als een dynamische mentale representatie van zowel de gehechtheidservaringen die de opvoeder in zijn eigen jeugd heeft meegemaakt als de verwerking van deze jeugdevaringen.

Vanuit de gehechtheidstheorie wordt verondersteld dat er sprake is van een intergenerationele overdracht van gehechtheid. De gehechtheidservaringen opgedaan in de vroege jeugd, spelen een rol tijdens de verdere levensloop: bij het aangaan van relaties met leeftijdgenoten of een partner en bij het opbouwen van een band met het kind dat men krijgt. Op deze manier zouden veilige of onveilige gehechtheidservaringen van de ene op de andere generatie worden doorgegeven. Hierboven is aangegeven dat ook de 'verwerking van jeugdevaringen' van belang is. Daaruit wordt al duidelijk dat er niet altijd sprake hoeft te zijn van een deterministische vicieuze cirkel. Het is inderdaad mogelijk dat een persoon die in zijn jeugd een onveilige band met zijn ouders had, dit op latere leeftijd verwerkt, bijvoorbeeld door positieve gehechtheidservaringen met een partner of therapeut. Wanneer deze persoon met een dergelijk 'verworven' veilig intern werkmodel daarna ouder wordt van een kind, dan kan hij toch een veilige basis bieden aan zijn kind.

Of, en zo ja, hoe het interne werkmodel van een persoon een rol speelt bij de partnerkeuze is in het kader van de gehechtheidstheorie nog onvoldoende uitgewerkt. Bowlby veronderstelde wel dat een 'veilige' partner een correctieve gehechtheidservaring kan geven aan een 'onveilige' partner. Deze hypothese is empirisch echter nog onvoldoende onderzocht.

5.1 Patronen van gehechtheid bij opvoeders

Analoog aan de patronen van gehechtheid bij kinderen (zie paragraaf 3.2) kunnen er bij volwassenen veilige en onveilige gehechtheidspatronen worden onderscheiden. Het instrument dat daarbij wordt gehanteerd, is het Gehechtheidsbiografisch Interview (Adult Attachment Interview; George, Kaplan & Main, 1985; Nederlandse vertaling en bewerking: Van IJzendoorn, Bakermans-Kranenburg, Van Busschbach, Lambermon, Van Rijsoort, De Ruiter, De Wolff, Zwart-Woudstra & Zwinkels, 1991). In dit halfgestructureerde interview, dat ongeveer één uur duurt, wordt gevraagd naar zowel beschrijvingen van de relatie met de ouders vroeger en nu als naar concrete jeugdevaringen. Hierbij zijn niet zozeer de voorvallen en gebeurtenissen van belang, maar vooral de wijze waarop de geïnterviewde zijn relatie met zijn ouders vroeger en nu weergeeft. Na de codering en classificatie van het interview kunnen de volgende

patronen worden onderscheiden: veilig autonome gehechtheid, onveilig gereserveerde en onveilig gepreoccupeerde gehechtheid. *Autonome* volwassenen onderkennen positieve en negatieve aspecten van hun jeugd en erkennen de invloed hiervan op hun levensloop. *Gereserveerde* volwassenen benadrukken hun onafhankelijkheid en houden vaak de schijn op van een gelukkige jeugd, terwijl de concrete jeugdervaringen eerder doen denken aan afwijzing en gebrek aan liefde. Deze volwassenen ontkennen of relativeren de invloed van hun jeugdervaringen op hun huidige leven. *Gepreoccupeerde* volwassenen hebben zich nog onvoldoende losgemaakt van thuis. Zij zijn vaak nog boos op hun ouders, verward of bezorgd. In hun jeugd is soms sprake geweest van rolomkering, waarbij het kind de ouderrol op zich moest nemen.

Gereserveerde ouders blijken vaak onveilig vermijdend gehechte kinderen te hebben, autonome volwassenen kinderen met een veilige band en gepreoccupeerde ouders hebben juist vaak kinderen met een onveilig ambivalente gehechtheidsrelatie. Het percentage overeenstemming op het niveau van veilige versus onveilige gehechtheid blijkt hoog te zijn: vaak zo'n 75 procent (Van IJzendoorn & Bakermans-Kranenburg, 1994). Bovendien bleek de gehechtheidsclassificatie in de Vreemde Situatie van het kind op eenjarige leeftijd voorspeld te kunnen worden vanuit de classificatie van de moeder op het Gehechtheidsbiografisch Interview afgenomen vóór de geboorte van hetzelfde kind (Fonagy, Steele & Steele, 1991). Deze uitkomsten lijken de hypothese van een intergenerationele overdracht van gehechtheid te bevestigen.

6. Gehechtheidsrelaties in maatschappelijk perspectief

In onze maatschappij groeien kinderen onder verschillende, soms zorgelijke, omstandigheden op. Sommige gezinnen bieden hun kinderen weinig intellectuele stimulering, andere ouders kampen met opvoedingsproblemen of mentale problemen. Hebben deze diverse situaties invloed op de manier waarop de kinderen zich aan hun ouders hechten? Een uitputtend overzicht van alle mogelijke omstandigheden kan hier niet worden gegeven omdat we zijn aangewezen op specifieke onderzoeken waarbij bepaalde situaties onder de loupe zijn genomen. In de literatuur worden sommige omstandigheden overbelicht en andere onderbelicht. Toch geven de diverse studies indicaties hoe gehechtheidsstrategieën in de praktijk functioneren, en laten de risicovolle omstandigheden van bepaalde maatschappelijke groeperingen de reikwijdte en beperkingen van het belang van primaire gehechtheidsrelaties zien.

Met het oog op mogelijke preventie is het zinvol te weten bij welke gezinnen vaak onveilige ouder-kind relaties voorkomen. Bieden ouders uit kansarme groepen bijvoorbeeld een minder veilige basis aan hun kind in vergelijking tot ouders afkomstig uit een hoger sociaal-economisch milieu? Daarnaast kan de vraag gesteld worden of het voor gezinnen met 'probleemkinderen' moeilijker is om goede banden op te bouwen vergeleken met gezinnen met 'probleemouders'. Of, met andere woorden, is de invloed van de opvoeder inderdaad grotendeels bepalend voor de ouder-kind relatie zoals de hypothese van de intergenerationele overdracht suggereert?

6.1 Gezinnen uit een laag sociaal-economisch milieu

Het is de vraag of gezinnen die hun kinderen te weinig intellectuele stimulering geven, ook tekortschieten in affectief opzicht. Uit onderzoek kan worden opge-
maakt dat kinderen uit een laag sociaal-economisch milieu relatief vaak een
onveilige band met hun opvoeder aangaan (o.a. Van den Boom, 1988). Dit
betreft meestal een oververtegenwoordiging van onveilig vermijdende gehech-
theidsrelaties (type A) (zie par. 3.2). Bij een recent onderzoek onder Nederlandse
laag opgeleide moeders en hun eerste baby werd dit resultaat niet gevonden:
Meij (1992) meldt een verdeling veilig - onveilig gehechte kinderen die overeen-
komt met die van een middle-class groep. Bij 77 procent van de gezinnen uit dit
onderzoek bleek sprake te zijn van een veilige gehechtheidsrelatie tussen moe-
der en kind (Meij, 1992). Het lijkt waarschijnlijk dat niet zozeer het lage
opleidingsniveau van een opvoeder telt, als wel de spanningsvolle omstandighe-
den waarin het gezin leeft. Verlies van werk, een laag inkomen of uitkering,
alcohol of drugsproblemen, slechte huisvesting e.d. leiden bij de ouders tot
spanningen die op hun beurt weer invloed hebben op de ouder-kind relatie.

De stabiliteit van de gehechtheidsrelatie tussen opvoeder en kind tussen het
eerste en het tweede levensjaar van het kind is in gezinnen uit een laag sociaal-
economisch milieu lager dan in de hogere milieus. Dit lijkt samen te hangen met
de al geschetste levensomstandigheden van deze groep en de hiermee samen-
hangende fluctuerende spanningen.

6.2 Gezinnen met problemen

Bij gezinnen waarin kinderen te maken hebben met verwaarlozing en mishan-
deling komen relatief vaak onveilige gehechtheidsrelaties voor (Crittenden,
1988). Daarbij blijkt sprake te zijn van een oververtegenwoordiging van gedes-
oriënteerde, gedesorgeriseerde relaties (type D) (Van IJzendoorn, Goldberg,
Kroonenberg & Frenkel, 1992). De ouder blijkt in dit geval niet in staat te zijn
een veilige basis te bieden aan zijn kind, soms omdat hij zelf in zijn jeugd ook te
maken heeft gehad met verwaarlozende of mishandelende ouders en deze vroe-
gere gehechtheidservaringen overdraagt aan zijn kind. Main & Hesse (1990)
opperden de hypothese dat angstig of beangstigend gedrag van de opvoeder
mogelijk een verbindende schakel is tussen de traumatische jeugdervaringen
van de opvoeder en het gedesorgeriseerde gehechtheidsgedrag van zijn kind.
Omdat diverse gebeurtenissen uit het leven van alledag de opvoeder (on-)be-
wust doen terugdenken aan zijn eigen nare jeugdervaringen, toont hij in de
omgang met zijn kind angstig of beangstigend gedrag. Dit laatste uit zich
bijvoorbeeld in onverwachte uitvallen naar het kind of het praten op een
vreemde toonhoogte. Deze gedragingen beangstigen het kind of brengen het in
verwarring, hetgeen zich uit in gedesorgeriseerd, gedesorienteerd gehechtheids-
gedrag. Niet alleen ouders die zelf verwaarlozing of mishandeling hebben erva-
ren, zouden dit beangstigende gedrag vertonen. Verondersteld wordt dat ook
opvoeders met een onverwerkt verlies, bijvoorbeeld naar aanleiding van het
overlijden van een van de ouders, dit gedragspatroon vertonen (Bakermans-
Kranenburg & Van IJzendoorn, 1993). Met onverwerkt verlies wordt hier
bedoeld de codering 'onverwerkt' die op grond van het Gehechtheidsbiogra-

fisch Interview wordt gegeven voor de mate waarin de geïnterviewde onverwerkte traumatische gebeurtenissen weergeeft. Toekomstig onderzoek kan uitwijzen wat het mechanisme is bij de intergenerationele overdracht van gesorganiseerde gehechtheidspatronen.

6.3 *Het stempel van de gehechtheid*

In hoeverre zetten problemen van ouders of problemen van het kind hun stempel op de gehechtheidsontwikkeling van het kind? Van IJzendoorn et al. (1992) formuleerden een hypothese over de relatieve invloed van problemen bij de ouder of het kind op de primaire gehechtheidsrelatie. Zij veronderstelden dat problemen bij de ouder (bijvoorbeeld mentale problemen zoals depressiviteit) vaker leiden tot een onveilige opvoeder-kind relatie dan problemen bij het kind (bijvoorbeeld prematuriteit). Een meta-analyse verricht op 21 Amerikaanse studies wees uit dat er in steekproeven met een 'ouderprobleem' een sterk afwijkend percentage onveilige gehechtheidsrelaties voorkwam terwijl de verdeling bij de steekproeven met een 'kindprobleem' overeenstemde met de normale gehechtheidsdistributie. Naar aanleiding van deze resultaten kan worden geconcludeerd dat ouders kennelijk in staat zijn de problemen van hun kind te compenseren, terwijl kinderen niet in staat zijn het tekortschietend ouderschap van hun opvoeder op te vangen.

7. Tot slot

De kwaliteit van de primaire gehechtheidsrelatie is van groot belang voor een kind, niet alleen voor de opvoedingssituatie van dat moment maar ook voor de toekomstige relaties die dit kind zal aangaan met leeftijdgenoten, volwassenen en, nog weer later, met zijn eigen kinderen. Bij een veilige primaire gehechtheidsrelatie lijken de kansen op bevredigende toekomstige sociale relaties groter te zijn dan bij een onveilige band. Met het oog op de (klinische) praktijk is het van belang te achterhalen wat het doorgeefmechanisme is bij de overdracht van onveilige gehechtheidspatronen. Mogelijk kan kennis hierover worden gebruikt bij interventies om deze overdracht te beïnvloeden. De conclusie dat de ouder meer dan het kind zijn stempel zet op de kwaliteit van de gehechtheidsrelatie wijst er op dat de inspanningen van deze interventies op de opvoeder gericht zullen moeten zijn.

Samenvatting

Vanuit een gehechtheidstheoretisch kader worden het belang en de consequenties van de eerste gehechtheidsrelatie tussen ouder en kind belicht. De ervaringen die een kind in zijn vroege jeugd opdoet in een primaire gehechtheidsrelatie zijn van invloed op de kwaliteit van de relaties die dat kind later aangaat met leeftijdgenoten en volwassenen. In de praktijk is de moeder vaak de primaire gehechtheidsfiguur. Vervangende ouderfiguren of een gehechtheidsnetwerk - moeder, vader en de oppas bijvoorbeeld - kunnen echter ook een veilige basis vormen voor een kind. De mate van sensi-

tieve responsiviteit van de ouder lijkt van belang voor een goede, veilige, primaire gehechtheidsrelatie tussen ouder en kind. Sensitieve responsiviteit is de vaardigheid om adequaat op het kind in te spelen. Of de opvoeder deze vaardigheid goed in praktijk kan brengen, hangt deels af van de ervaringen in zijn eigen jeugd. In zijn kindertijd heeft de opvoeder verwachtingen opgebouwd over relaties. Deze verwachtingen worden bij het aangaan van een band met het kind opnieuw actueel. Op deze manier zou er een intergenerationale overdracht van (on-)veilige gehechtheidsrelaties plaatsvinden. Voor gezinnen met gehechtheidsproblemen is het van belang het doorgeefmechanisme te ontdekken bij deze overdracht van gehechtheid. Onderzoek wijst er op dat de inbreng van de opvoeder relatief belangrijker is dan de inbreng van het kind bij het totstandkomen van de eerste gehechtheidsrelatie.

Curriculum vitae

Mw.dr. Femmie Juffer is als onderzoekmedewerker verbonden aan het door de Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek gesubsidieerde Pionierproject 'Intergenerationele overdracht van gehechtheid' (NWO PGS 59-256). Correspondentieadres: Vakgroep Algemene Pedagogiek, Rijksuniversiteit Leiden, Postbus 9555, 2300 RB Leiden.

Literatuur

- Ainsworth, M.D.S., M.C. Blehar, E. Waters & S. Wall, (1978). *Patterns of attachment. A psychological study of the Strange Situation*. Hillsdale N.J.: Lawrence Erlbaum.
- Anisfeld, E., V. Casper, M. Nozyce & N. Cunningham (1990). Does infant carrying promote attachment? An experimental study of the effects of increased physical contact on the development of attachment. *Child Development*, 61, 1617-1627.
- Bakermans-Kranenburg, M.J. & M.H. van IJzendoorn (1993). Gehechtheidsbiografie, verlieservaring en beleving van het ouderschap. In J.R.M. Gerris (Red.), *Opvoeding, specifieke groepen en minderheden*, p. 33-55. Amsterdam/Lisse: Swets & Zeitlinger.
- Boom, D.C. van den (1988). *Neonatal irritability and the development of attachment: observation and intervention*. Leiden: Rijksuniversiteit Leiden, academisch proefschrift.
- Bowlby, J. (1969; tweede druk 1982). *Attachment and loss (Vol. 1). Attachment*. New York: Basic Books.
- Bowlby, J. (1973). *Attachment and loss (Vol. 2). Separation, anxiety and anger*. Harmondsworth: Penguin Books.
- Bowlby, J. (1980). *Attachment and loss (Vol. 3). Loss, sadness and depression*. Harmondsworth: Penguin Books.
- Bowlby, J. (1988). *A secure base. Clinical applications of attachment theory*. London: Tavistock/Routledge.
- Crittenden, P.M. (1988). Relationships at risk. In J. Belsky & T. Nezworski (Eds.), *Clinical implications of attachment*. Hillsdale, N.J.: Lawrence Erlbaum.

- Erickson, M.F., J. Korfmacher & B. Egeland (1992). Attachments past and present. Implications for therapeutic intervention with mother-infant dyads. *Development and Psychopathology*, 4, 495-507.
- Eyer, D.E. (1992). *Mother-infant bonding. A scientific fiction*. New Haven/London: Yale University Press.
- Fonagy, P., H. Steele & M. Steele (1991). Maternal representations of attachment during pregnancy predict the organization of infant-mother attachment at one year of age. *Child Development*, 62, 891-905.
- George, C., N. Kaplan & M. Main (1985). *Adult Attachment Interview*. Ongepubliceerd manuscript, Universiteit van California, Berkeley.
- Goldsmith, H.H. & J.A. Alansky (1987). Maternal and infant temperamental predictors of attachment: a meta-analytic review. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 55, 805-816.
- Juffer, F. (1993). *Verbonden door adoptie. Een experimenteel onderzoek naar hechting en competentie in gezinnen met een adoptiebaby*. Amersfoort: Academische uitgeverij.
- Lamb, M.E. (1987). Predictive implications of individual differences in attachment. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 55, 817-824.
- Lambermon, M.W.E. & M.H. van IJzendoorn (1989). De effecten van voorlichting over vroegkinderlijke opvoeding met video of folder. *Nederlands Tijdschrift voor Opvoeding, Vorming en Onderwijs*, 5, 350-361.
- Lieberman, A.F., D.R. Weston & J.H. Pawl (1991). Preventive intervention and outcome with anxiously attached dyads. *Child Development*, 62, 199-209.
- Main, M. & E. Hesse (1990). Parents' unresolved traumatic experiences are related to infant disorganized attachment status: Is frightened and/or frightening parental behavior the linking mechanism? In M.T. Greenberg, D. Cicchetti & E.M. Cummings: *Attachment in the preschool years. Theory, research and intervention*. Chicago/London: The University of Chicago Press.
- Main, M., N. Kaplan & J. Cassidy (1985). Security in infancy, childhood and adulthood. A move to the level of representation. In I. Bretherton & E. Waters (Red.), *Growing points of attachment theory and research. Monographs of the Society for Research in Child Development*, 50, 66-104.
- Main, M. & J. Solomon (1990). Procedures for identifying infants as disorganized /disoriented during the Ainsworth Strange Situation. In M.T. Greenberg, D. Cicchetti & E.M. Cummings (Red.), *Attachment in the preschool years. Theory, research, and intervention*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Meij, J.Th.H. (1992). *Sociale ondersteuning, gehechtheidskwaliteit en vroegkinderlijke competentie-ontwikkeling*. Nijmegen: Katholieke Universiteit, academisch proefschrift.
- Riksen-Walraven, J.M.A. (1983). Mogelijke oorzaken en gevolgen van een (on)veilige eerste gehechtheidsrelatie. Een overzicht aan de hand van een model. *Kind en Adolescent*, 4, 23-44.
- Schuengel, C. & M.H. van IJzendoorn (1993). Kibboetsopvoeding: historische achtergronden en sociaal-emotionele gevolgen. *Nederlands Tijdschrift voor Opvoeding, Vorming en Onderwijs*, 9, 122-134.
- Suess, G.J., K.E. Grossmann & L.A. Sroufe (1992). Effects of infant attachment to mother and father on quality of adaptation in preschool: from dyadic to individual organisation of self. *International Journal of Behavioral Development*, 15, 43-65.

- Ijzendoorn, M.H. van & M.J. Bakermans-Kranenburg (1994). Intergenerationele overdracht van gehechtheid. De stand van zaken in het psychometrisch, klinisch en pedagogisch onderzoek. *Kind en Adolescent*, 15, 1-24.
- Ijzendoorn, M.H. van, M.J. Bakermans-Kranenburg, A. van Busschbach, M.W.E. Lambermon, S.N. van Rijsort, C. de Rooter, M.S. de Wolff, H.A. Zwart-Woudstra & M.T. Zwinkels (1991). *Het Gehechtheidsbiografisch Interview: Nederlandse vertaling en bewerking van het Adult Attachment Interview*. Leiden: Centrum voor Gezinsstudies, Vakgroep Algemene Pedagogiek, Rijksuniversiteit Leiden.
- Ijzendoorn, M.H. van, S. Goldberg, P.M. Kroonenberg & O.J. Frenkel (1992). The relative effects of maternal and child problems on the quality of attachment: A meta-analysis of attachment in clinical samples. *Child Development*, 63, 840-858.
- Ijzendoorn, M.H. van & P.M. Kroonenberg (1988). Cross-cultural patterns of attachment: a meta-analysis of the Strange Situation. *Child Development*, 59, 147-156.
- Ijzendoorn, M.H. van, A. Sagi & M.W.E. Lambermon (1992). The multiple caretaker paradox: data from Holland and Israel. In R.C. Pianta (Red.), *Beyond the parent: the role of other adults in children's lives*. *New Directions for Child Development*, 57, 5-24.
- Ijzendoorn, M.H. van, L.W.C. Tavecchio, F.A. Goossens & M.M. Vergeer (1982). *Opvoeden in geborgenheid. Een kritische analyse van Bowlby's attachmenttheorie*. Deventer: Van Loghum Slaterus.